

UPSI ja SURNUAIAMÄE
arvatavad kivikalmed Viidumäe ümbruses
Saaremaa vald
endine Kihelkonna kihelkond ja vald,
Saaremaa
Arheoloogiliste uuringute aruanne

Marika Mägi

arheoloog

Tallinna ülikool, Humanitaarteaduste Instituut,
Ajaloo, arheoloogia ja kunstiajaloo keskus

Kopenhaagen 2020

Sisukord

Arheoloogilise uuringu põhiandmed.....	3
1. Upsi kalmed.....	5
2. Surnuaiamäe kalmed.....	10
3. Kokkuvõte.....	16

Arheoloogilise uuringu põhiandmed

		Loa/teatise number: Luba nr. 15673
Mälestise / uuringu objekti nimetus:	Upsi ja Surnuaiamäe arvatavad kalmed	Registrinumber: Pole kaitse all
Aadress (mälestise / uuringu objekti asukoht): Saaremaa vald, Viidu küla Upsi kinnistu (44001:003:0572) ja Kihelkonna metskonna 71 kinnistu (44001:003:0423)		
Koordinaadid (olenevalt objektist kas uuringuala keskpunkt, uuringuala nurgapunktid, pikemate trasside puhul otsapunktid): Šurfide asukohad Upsi: XY: 6463849.6, 388391.6 Surnuaiamäe XY: 6462885.5, 388345.8 ja XY: 6462902.3, 388311.4		

Uuringud toimusid juulis 2018 ja lähtusid Tõnu Talvilt saadud informatsioonist, mille kohaselt olevat Viidumäe ohverdamiskoha läheduses kohti kivihunnikute, võimalike kalmetega. Upsi talu maadel olevaid raunu inspekteerides leide küll ei saadud, kuid raunade väljanägemine ja asukoht maastikul lubab suure tõenäosusega väita, et tegu on pronksiaja või eelrooma rauaaja kalmetega. Surnuaiamäel leidis väiksemaid kiviraunu üsna laialdasel alal ning need meenutasid Saaremaa viikingiaegseid kiviringkalmeid. Seda oletust kinnitasid ka neist kahte tehtud surfid.

Tehtud/tellitud analüüsid ja dateeringud		Välitööde juhataja ja asutus:
☐ ¹⁴ C ☐ dendro ☐ luu ☐ muu		Marika Mägi (Tallinna ülikool)
		<i>Toimumisaeg:</i> 8. juuli 2016
		<i>Tööde tellija:</i> Tallinna ülikooli probleemuurinud
		<i>Kaevandi või uuritud ala pindala:</i> Upsis ca 3200 m ² , Surnuaiamäel ca 4900 m ²
		<i>Leiud (peanumber):</i> puuduvad

Kalmed peaks võtma muinsuskaitse alla.

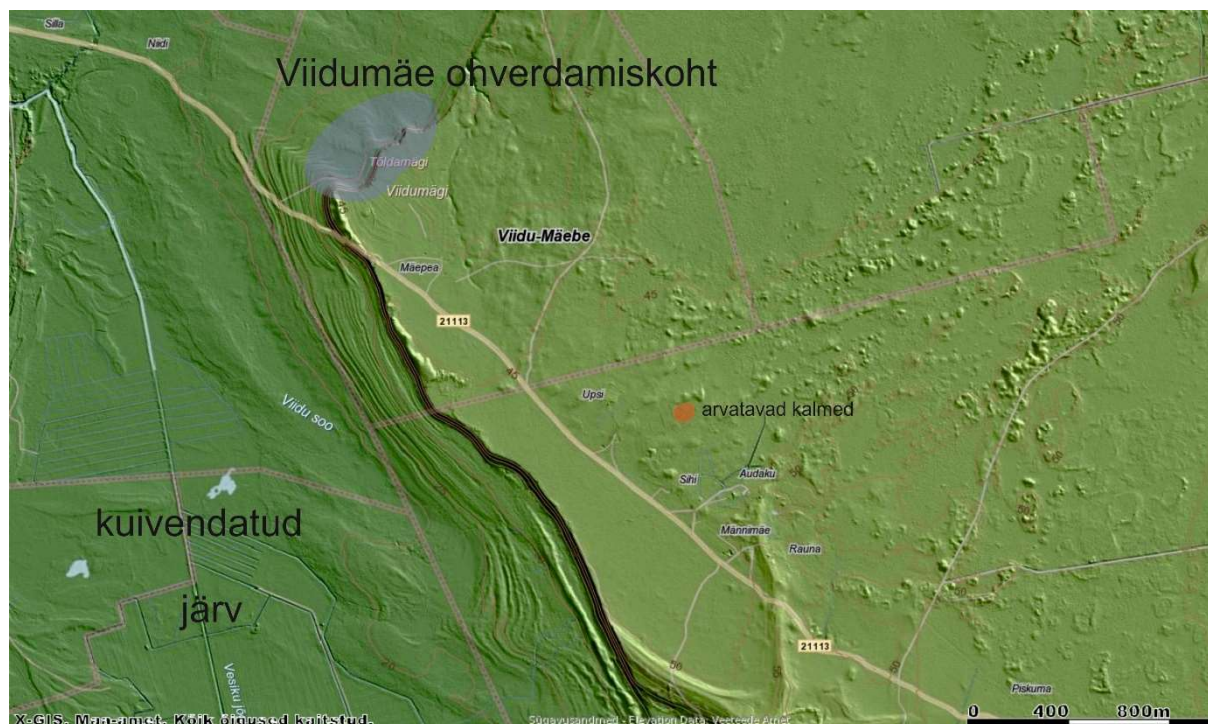
Kuupäev 21. jaanuar 2020	Alkiri M. Mägi
--	------------------------------

1. Upsi kalmed

Vastavalt praeguselt Keskkonnaameti looduskaitse peaspetsialistilt Tõnu Talvilt (elab Viidu külas) saadud informatsioonile külastasime 8. juulil 2016 mõningaid võimalikke kalmeid Viidumäe ohverduskoha läheduses Upsi talu (praegu maha jäetud) juures. Need jäävad Saaremaa valla Viidu küla Upsi kinnistule 44001:003:0572, eramaal, Upsi talu varemetest 230 m ida suunas.

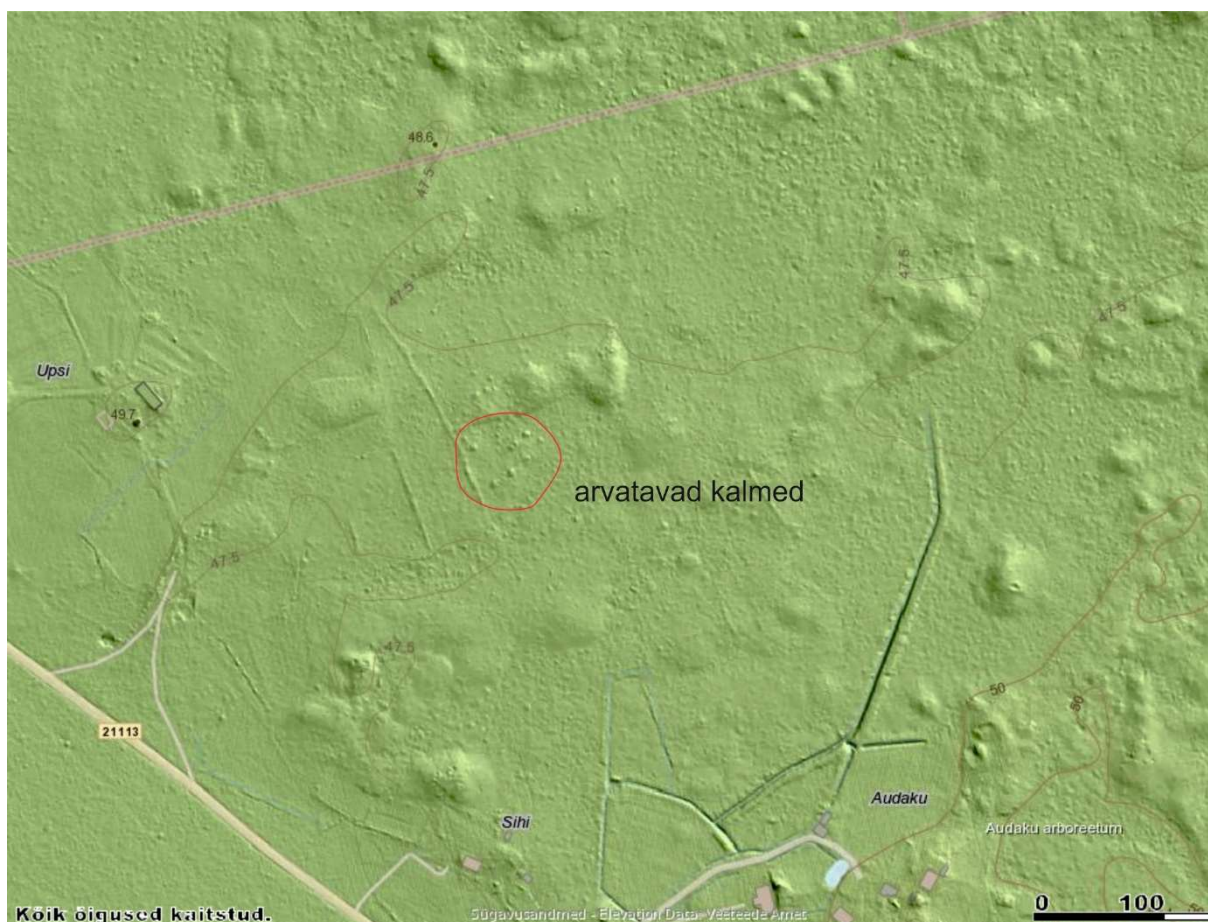
Osalesid Marika Mägi, Indrek Jets, Maris Övel, Kaupo Surva ja Tyge Andersen.

Praegu paiknevad raunad metsa sees. Viidumäe ohverduskohalt jäävad raunad 1,65 km kagu suunas. Kalmetest põhja- ja kirde poole jääb pikergune kivine kõrgendik, mis tundub olevat looduslik. Vahetult raunade alast itta jäävad kiviaedade tallad, mis ilmselt markeerivad kunagisi põlde.

Joonis 1. Upsi arvatavate kalmete asukoht ümbritseval kutsurmaastikul.

Tegu oli ca 70 cm kõrguste ja 5-8 m läbimõõduga raunadega, kus mäta alt paistsid suuremad raudkivid. Osades, eriti suuremates küngastes olid sees tõenäolised kaevamisjäljed.

Joonis 2. Upsi arvatavad kalmed.

Tegemist on ilmselt inimtekkeliste kivikuhjatistega. Raunad koosnevad ca ühesuurustest, nõ valitud kividest ega meenuta põllukivihunnikuid. Lisaks ei räägi põllukivihunnikute kasuks ka raunade asukoht üsna tihedalt koos ümbritsevast maastikust eristuv vördlemisi kivil ja kõrgemal alal. Põllud või kunagised põllud paiknevad nimetatud alast vahetult ida pool.

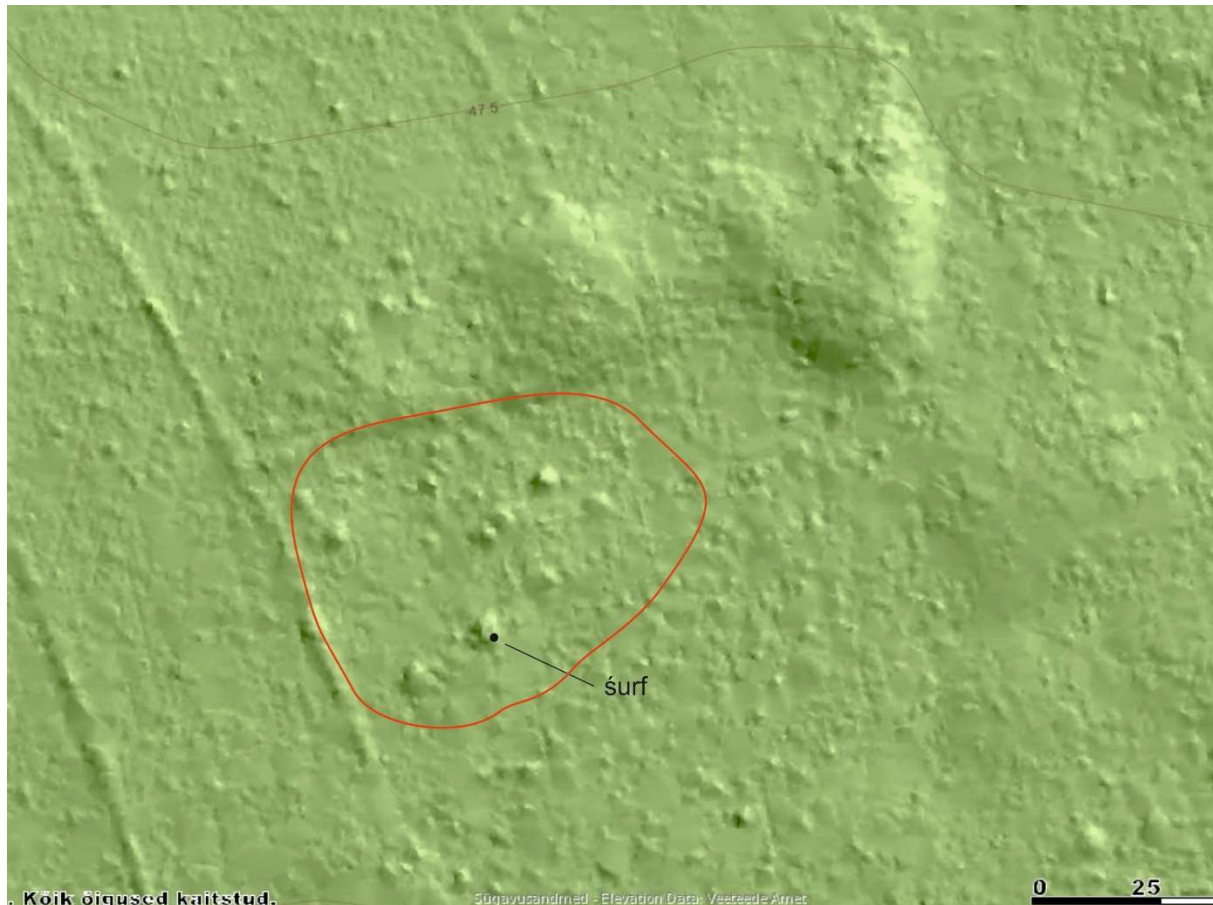
Šurf

Tegime surfi ühte kahest suurimast arvatavatest kalmest, mis paiknes kalmete juurde viinud teeraja kõrval. Kalme keskel oli lohk, arvatavalt kunagise sissekaeve jälg.

Šurfi koordinaadid olid:

X:6463849.6, Y:388391.6

kõrgus merepinnast GPS-i andmetel 57 m.

Joonis 3. Upsi arvatavad kalmed reljeefkaardil.

Umbes 20 cm sügavusel paljandusid surfis väiksemad kivid, nende all, umbes 30 cm sügavuses, aga samasugused suured kivid, nagu oli näha rauna külgedelt. Kivid olid väga tihedalt pakitud ja meenutasid seega kalmekive. Seoses kivide suurusega ei pidanud me otstarbekaks sügavamale kaevata. Käesolevast šurfist luid vm kalmele viitavat ei saadud.

Lugesime esialgsel inspeksioonil kokku 9-10 umbes samasugust rauna, s t arvatavat kalmet, mis paiknesid üksteisest 5-15 m kaugusel. Kokku hõlmasid kalmed umbes 60 x 60 m (3600 m²) suuruse ala.

Tegemist on tõenäoliselt kalmetega, mis suuruse ja kuju järgi otsustades võiks pärineda pronksiajast-eelrooma rauaajast.

Foto 1. Upsi kalmed.

Foto 2. Upsi kalmed.

Foto 3. Upsi kalme, millesse tegime surfi.

Foto 4. Suured kivid meie kaevatud surfis.

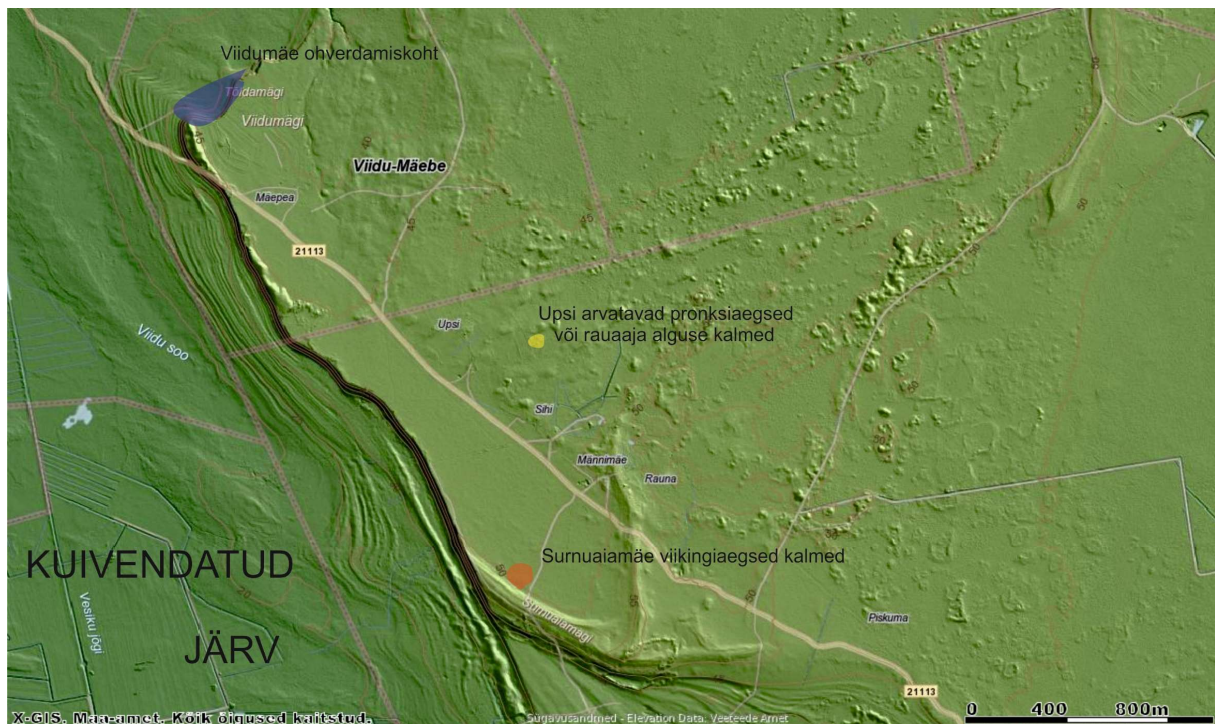
Foto 5. Upsi kalmed.

2. Surnuaiamäe kalmed

Teine koht, kus Tõnu Talvi andmetel leidub Viidumäe läheduses kalmeid meenutavaid raunasid, on nn Surnuaiamägi. Kohanimi tuleneb kohast 500 m kagu pool kõrgemal seljandikul asunud pidalitõbiste surnuaiast, mis oli koha läheduses veel suhteliselt hilisel ajal. Kalmed paiknevad Saaremaa valla Viidu küla, Kihelkonna metskond 71 katastriüksusel (44001:003:0423), mis on riigimaa.

Maastikul jäävad kalmed Surnuaiamäe kitsama loodepoolse otsa kõrvale kirde poole. Surnuaiamäest või õigemini seljandikust teisel pool on väga järsk langus kunagise järve suunas. Viikingiajal paiknesid arvatavad kalmed seega järve järsul kaldal, kuid mitte vaatega järvele. Siinkohal tuleb siiski märkida, et inspekteerisime võimalikke kalmeid üksnes ca 70 x 50 m² alal kohale viivast väikesest metsateest maantee poolt

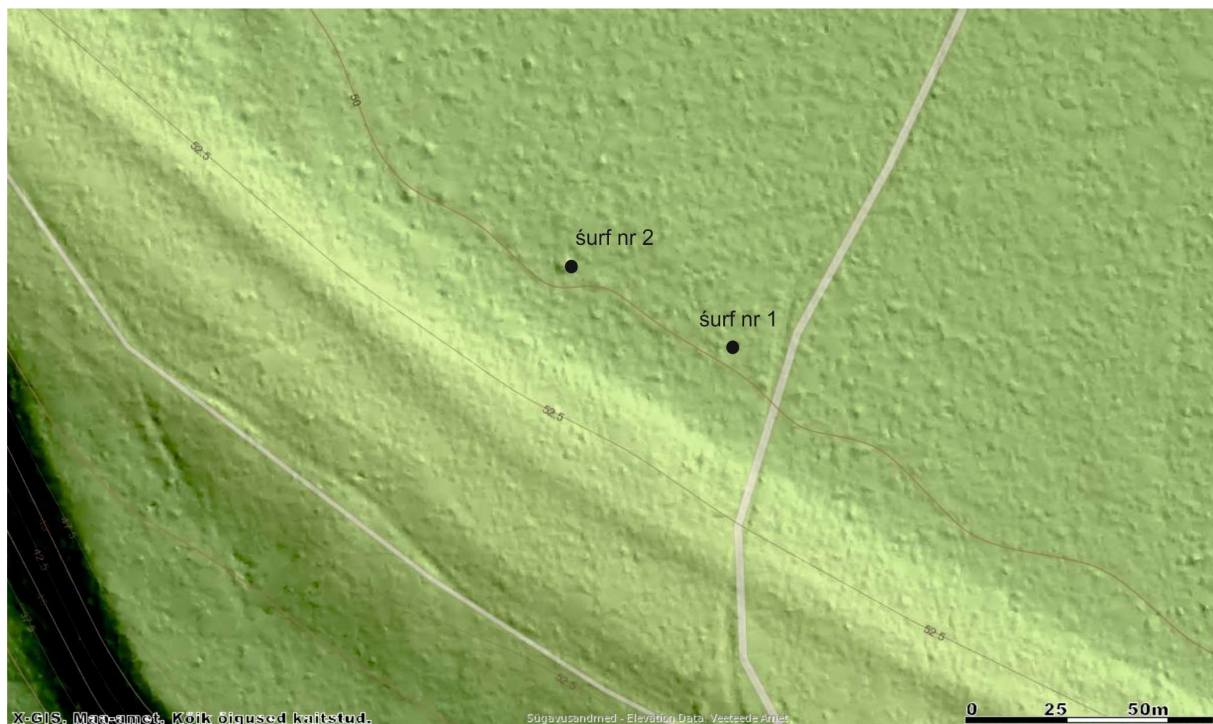
tulles paremat kätt, kuid tundub, et sarnaseid raunu leidub ka teisel pool teed ja ehk kaugemalgi.

Joonis 4. Kultuurimaastik Viidumäe ümbruses.

Surnuamäe arvatavad kalmed erinesid Upsi omadest. Neid oli võrdlemisi palju (hinnanguliselt ca 20) ja üsna tihedalt koos. Raunad olid võrdlemisi ühetaolise suurusega, läbimõõduga 3-4 m ja kõrgusega 30-40 cm. Need koosnesid, niipalju kui näha oli, umbes peasuurstest ja väiksematest kividest. Raunade omavaheline vahekaugus oli 2-16 m. Sellisena meenutasid need viikingiaegseid kiviringkalmetega kalmevälju Saaremaal, näiteks Käkus või Piilas.

Otsingud metallidetektoriga mingit signaali ei andnud. Tegime seepärast mõned väikesed proovisurfid kahte valitud rauna.

Joonis 5. Surnuaiamäe viikingiaegne kalmeväli ja šurfide asukohad.

Šurf nr 1: koordinaadid X: 6462885.5, Y:388345.8

Kivises pinnases kivirauna äärealas, võimalikest äärekidest vahetult sissepoole, paljandusid alates 15 cm sügavuselt umbes peasuurused tihedalt pakitud kivid. 40 cm sügavusel tuli välja looduslik liivane pind. Saime kaks väikest põletamata (?) luukildu ja söetükikese.

Šurf nr 2: koordinaadid X:6462902.3, Y:388311.4

Šurfiks valisime koha umbes kuhjatise keskkoha. Paljandus samasugune tihedalt pakitud kivide kiht, nagu eelmiseski surfis. Üks kividest oli teistest suurem. Liivane aluspind tuli välja 40 cm sügavusel. Samast sügavusest, s t surfi põhjast, leidsime põlenud luid, söetükke ja tillukese keraamikakillu.

Kalmed paiknevad väga tihedalt ning vastavad oma väljanägemiselt igati Saaremaal viikingiaja lõpus (10.-11. sajandil), võib-olla aga juba alates 7. sajandist levinud kiviringkalmetele. Kaevamised taolistel kalmetel on näidanud, et neis sisalduvate luude ja põlenud esemekatkete hulk on tavaliselt väga väike ning kaetud kividega, mistõttu on ka arusaadav, et me ei saanud vähemalt esialgsel otsimisel mingeid metallidetektori signaale. Samas on levinud ebamäärased kuulujutud kuskilt samast kandist saadud

leidudest, mistõttu ei saa välistada, et kuskil samal kalmeväljal leidub ka (või on leidunud) matuseid, kus esemed pole kivikuhjatistega kaetud. Nt Käku kalmes on samuti täheldatud matuseid nii raunade all, kiviringide sees kui ka kalmestruktuuride vahelisel alal.

Foto 6. Arvatav kiviringkalme või kivikuhelikkalme Surnuaiamäel.

Foto 7. Šurfis 1 paljandunud tihedalt pakitud kividest kiht.

Foto 8. Šurf nr 1.

Foto 9. Šurf nr 2 ja sealt välja tõstetud kivi.

Foto 10. Kalme koos sellesse tehtud šurfiga nr 2.

Kokkuvõte

2016. aasta inspeksioonidega õnnestus selgitada välja, et Viidumäe ohverduskoha ümbruses leidub ka arvatavaid kalmeid. Need on asustuskeskustest võrdlemisi kaugel nagu ohverduskoht isegi, seega võib neid pidada ohverduskoha sakraalmaastiku osaks. Viikingiaegne kalmeväli on ilmselgelt seotud kunagise järve ja selle kõrge kaldaga.